

КЪМ ПРОИЗХОДА НА НЯКОИ БЪЛГАРСКИ ПАСТИРСКИ ТЕРМИНИ

КОРИНА ЛЕШБЕР

ИНСТИТУТ ЗА ЛИНГВИСТИЧНИ И МЕЖДУКУЛТУРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В БЕРЛИН
leschber@institute-lccs.com

Обект на анализ в статията са някои български пастирски термини, които се отнасят към общобалканската и общокарпатската лексика. От гледна точка на българската етимология повечето от тях до голяма степен са изяснени – посочен е непосредственият източник (в румънски, (старо)гръцки, сръбско-хърватски и унгарски), т.е. пътят на проникване в българския език, както и съществуващите езикови връзки. Етимологичният проблем при тези названия засяга първоизточника и разкриването на по-дълбоки езикови пластове в палеобалкански, индоевропейски и евентуален преиндоевропейски контекст.

Ключови думи: български език; балкански езици; етимология; пастирска лексика; еускаро-кавказки езиков субстрат; неолитизация

REGARDING THE ORIGIN OF CERTAIN BULGARIAN SHEPHERD TERMS

CORINNA LESCHBER

INSTITUTE FOR LINGUISTIC AND CROSS-CULTURAL STUDIES, BERLIN
leschber@institute-lccs.com

The paper deals with the origin of certain Bulgarian shepherd terms, belonging to the common Balkan and Carpathian lexis. From the perspective of Bulgarian etymology, the origin of most of these has been clarified with respect to their immediate source (Romanian, Ancient and Modern Greek, Serbo-Croatian, Hungarian, among others), i.e., the way in which they entered the language, along with their existing linguistic relationships. However, an unresolved etymological issue remains their original source and the uncovering of deeper linguistic layers in a Paleo-Balkan, Indo-European and possibly pre-Indo-European context.

Keywords: Bulgarian language; Balkan languages; etymology; shepherd terminology; Euskaro-Caucasian linguistic substrate; neolithization

Въз основа не само на данните, с които разполагат историческото езиковедие и палеолингвистиката, но и на най-новите резултати от изследванията в областта на археологията, генетиката, етнографията и сравнителната митология налице е възможността да бъде стратифициран речниковият състав на южноевропейските езици, в частност и специфичният, трудно поддаващ се на етимологизиране лексикон на пастирите на Балканите, в границите на по-мощна архаична лексикална система.

Тази система или своеобразна лексикална мрежа се е разпространявала и развивала в резултат от миграцията върху обширно географско пространство в продължение на дълъг период от време, като отразява важна епоха в развитието на човечеството в рамките на евразийската култура в продължение на хилядолетия. Нейното възникване и формиране безспорно са се осъществявали хронологически по-рано от собствено славянската или дори индоевропейската епоха.

При изследването на евразийския речников състав в многоаспектния контекст на макрокомпаративистиката може да се констатира повтаряща се закономерност за съществена част от този речник. Тази закономерност предварително ще бъде обозначена като „цяла поредица от лексикални свидетелства“ за съществуването на еускаро-източнокавказки *субстрат*, който включва повтарящ се образец на разпределяне на предполагаеми етимологично родствени думи с произход с голяма дълбина в древността. С цел изясняване на подобна специфична конфигурация беше направен опит да се проследят доисторическите неолитни корени на евразийската пастирска култура.

По-нататък културата на пастирите от Югоизточна Европа и Карпатите се разглежда в по-широк контекст.

За по-голямата част от типичната за региона пастирска лексика, например в румънския, албанския, българския и съседните езици, липсват убедителни етимологични обяснения. В повечето случаи имаме работа с не много точни определения като „балканска дума“ или „от дакийски/тракийски произход“. Често не е възможно да се посочи убедителна изходна форма. По този начин е трудно да се изкаже достатъчно категорично мнение във връзка с реалното съществуване на реконструирани форми.

Отдавна е известно, че в лексиката на европейските езици са засвидетелствани следи от най-древни субстрати. Те представляват европейския речников състав в лексикално и културно отношение като част от екстензивните архаични мрежи, които излизат извън рамките на индоевропейския контекст. За един от най-старите известни страти поне от времето на публикуването на труда на Хубшмид (Hubschmid 1960) се смята евроафриканският субстрат, чието съществуване се доказва с езикови реликти от средиземноморския регион (вж. Bengtson & Leschber 2022b). Иверсен и Кронен (Iversen & Kroonen 2017: 519, илюстрация 5) през 2017 г. дори успяха да представят доказателства за това, че средиземноморският субстрат

и други по-ранни субстрати от Европа са изпитвали влияние по отношение на разновидностите на езиците на ловците и събирачите от епохата на мезолита. Хубшмид (Hubschmid 1991: 142–143, 171) в една от по-късните си работи се опира на сходството на субстратните пластове в източните и западните райони на Средиземноморието. Той доказва това с помощта на материал от названия на растения и топография. Възгледите му в дадения случай се базират върху голям лингвистичен опит, придобит в хода на продължилата десетилетия работа над езиковите субстрати в европейското, евроазиатското и средиземноморското пространство. Наскоро бяха намерени убедителни свидетелства за наличието на два важни европейски страта в епохата на неолита.

При това става дума I. за ранно интензивно (неолитно) влияние на семитските езици – например Иллич-Свитыч (Illič-Svityč 1964), Кронен (Kroonen 2012 a, b и др.) и особено за влиянието II. на еускаро-кавказкия (или също: васконския) страт според дефиницията на С. Л. Николаев (Николаев/Nikolaev 1984: 29–31), Бенгстън (Bengtson 2017a и b), чиято аргументация бих искала да опиша по-нататък. С. Л. Николаев е един от първите, разработили и приложили този научен подход по отношение на лексиката с неясна етимология. Върху значението на етимологичния речник на севернокавказките езици (NCED) за етимологичните изследвания и реконструкции се акцентира в изследването на М. Алексеев и Я. Тестелец (Алексеев, Тестелец/Alekseev, Testeleets 1996: 3–18) и в актуалната дискусия в Бенгстън и Лешбер и в Коротаев и др. (Bengtson & Leschber 2022a, Korotayev et al. 2019: 301, 304). Този страт (вж. под II.) може да бъде отнесен към дене-кавказкото езиково семейство, а вътре в него – към западно-дене-кавказкия клон (Starostin 2014: 10; Bengtson 2017a). Би могло да се твърди, че разделянето на севернокавказкия и васконския е на възраст от около 8900 г. (6900 г. пр. н.е.) (вж. Kassian 2010: 424, основавайки се на G. Starostin 2010).

Първите следи от неолитизация в Европа се установяват за периода между 7000 г. и 6500 г. пр. н.е., при това неолитизацията на Иберийския полуостров по море е констатирана скоро след началото на неолитизацията на Югоизточна Европа. Разделянето на севернокавказкия и васконския се отнася точно към този времеви отрязък. С. Николаев пише:

„В старогръцкия език има голям брой заемки от езици, отнасящи се към севернокавказкото езиково семейство (... образувайки дене-кавказко макросемейство, чиято дълбочина е примерно 10–12 хил.), или пък близкородствените им кавказоидни“. Явно е, че „кавказоидните“ езици са били разпространени преди идването на индоевропейците по цялото европейско Средиземноморие: за това говори наличието на „кавказоиден“ субстрат в италиейските езици, в романските езици от иберо-романската група, а също и запазването на „кавказоидния“ баски език на Пиренеите, чието родство със севернокавказките езици (но не картвелските езици!) убедително показва В. Чирикба в сборника

„Древна Анатолия“ (1985). Оттук следва, че опитът да бъдат намерени следи от „кавказоидния“ субстрат в съвременните балкански езици няма да бъде лишен от смисъл.“ (Николаев/Nikolaev 1984: 29–30). (Цитатът е преведен от руски език.)

Неотдавна бяха представени две по-обемни изследвания върху еускаро-кавказкото субстратно влияние в западните индоевропейски езици и специално в предгръцките езици (Bengtson & Leschber 2019, Bengtson & Leschber 2021). В момента изследваме спецификата на лексикалните субстратни влияния в региона на Средиземноморието. По-нататък ще бъде показана специфичната роля на еускаро-кавказкия субстрат за балканската лексика. Неолитните миграции водят началото си от различни отправни точки в областта на Западна Азия, Левант, Месопотамия и планинския хребет Загрос. От една страна, миграциите са довели до следните по-големи преселвания:

I. на предците на съвременните баски по море, съответно през Средиземно море, на Иберийския полуостров;

II. втори неолитен поток почти едновременно през Анатолия на Балканите;

III. трета група се е преместила от Анатолия в Северен Кавказ.

Баско-севернокавказките паралели отдавна са отбелязани от такива езиковеди като Боуда, Лафон и Уленбек (вж. по-специално Чирикба/Chirikba 1985). Определени семантични полета са представени с повече думи в този древен субстратен речников състав: топографски названия, названия на растения и животни, като най-стария лексикален пласт. Явно неолитен характер имат много думи от семантичните сфери „селско стопанство“ и „животновъдство“, а също лексиката на занаятчийството и строителството. Реликти от подобен род могат да бъдат свързани с представените вълни от преселвания в епохата на ранния неолит.

Значението на еускаро-кавказкия субстрат за формирането на праезиците в Югоизточна Европа

Отдавна обект на изследване е влиянието, което предгръцките субстрати са оказали върху лексикалния състав на гръцкия език. Засега обаче няма единно мнение за езиковата принадлежност на това субстратно влияние. Етапите на дискусиата могат да бъдат проследени у Бенгтън и Лешбер (Bengtson & Leschber 2021). За изследването на предгръцкия е целесъобразен многоаспектният подход. За периода от време, обхващащ много хилядолетия, може да се изхожда от различни видове хетерогенно езиково влияние върху формирането на предгръцкия, така че да може да се говори за „предгръцки субстрати“.

Наред с възможни индоевропейски източници (вж. Георгиев/Georgiev 1958; Katičić 1976; Михайлова/Mihaylova 2008; Garnier & Sagot 2017) и представеното тук еускаро-севернокавказко влияние някои предгръцки ду-

ми са имали по-древен неиндоевропейски произход, при това според Вацлав Блажек следва да се изхожда от семитски и хуритски източници (написано в лично съобщение). С. Л. Николаев (Николаев/Nikolaev 1985) е идентифицирал някои севернокавказки заемки в хетския и в старогръцкия език.¹

При разглеждането на влиянието на севернокавказките езици върху индоевропейските езикови разновидности възникват две противоположни гледни точки:

а) субстратно влияние и б) ранни езикови контакти между праиндоевропейския език и протосевернокавказки или протозападнокавказки езици (вж. по-подробно Старостин/Starostin 1988). Намираме за целесъобразно като изходно положение да се използва това, че автентични предгръцки думи са заимствани от севернокавказки не непосредствено, а с включването на лексикални реликти от еускаро-кавказки местни езици, които са свързани с протосевернокавказкия език, но не са идентични с него. Еускаро-кавказкият речников състав също не би трябвало да е проникнал в балканските езици изключително през предгръцкия. Може да се говори в това число за самостоятелни заимствания от разпространения на север вариант на еускаро-кавказкия. Чирикба (Чирикба/Chirikba 1985) привежда важни доказателства за съществуването на потенциална древна севернокавказка предварителна степен на развитие, обща за северозападните и североизточните кавказки езици. Куликов (Куликов/Kulikov 2012: 304–305) успява еднозначно да открие в глаголната система на индоевропейските езици в Европа специфично северозападнокавказко влияние. По този начин са представени данни за севернокавказко влияние не само на лексикално, но и на граматично равнище.² Касъян (Касъян/Kassian 2010: 425–426) в своя важен труд стига до извода, че “the donor of discussed loanwords [to PIE] was an extinct member of Basque–North Caucasian stock [= or Euskaro-Caucasian] that bordered on the Indo-Hittite area in the Chalcolithic Carpatho-Balkan region“. („източникът на разглежданите заемки [в праиндоевропейски] е изчезнал член на баско-севернокавказката група [= или еускаро-кавказки], говорен на територии, които са граничели с индо-хетския ареал на установилия се през халколита Карпато-балкански регион“.)

Неолитни корени на скотовъдските култури в Карпатите и в Югоизточна Европа

Въз основа на изложените по-горе материали може да бъде взет под внимание отчетливият културен, а също така и езиков елемент с еускаро-кавказки характер в контекста на неолитизацията на Европа при зараждането на животновъдството и селското стопанство. В хода на изследванията на речниковия състав (Bengtson & Leschber 2019, Bengtson & Leschber 2021) смятаме за обосновано да се анализира отново „трудната“ от гледна точка на етимологията лексика на региона на Балканите и Карпатите, тъй като връзката с този важен субстрат е убедителна. Доисторическото насе-

ление на карпатския регион се намира в непосредствена връзка с населението, занимаващо се с животновъдство от епохата на неолита, което в древността е живееело по на юг. Общата култура е представена в линейно-лентовата керамика (вж. Pechtl 2015: 556; Bánffy 2003: 18 и Bánffy 2019: XIV). Декстър (Dexter 2010: VII) изхожда от това, че първите вълни на индоевропейска миграция в Южна Европа са асимилирали различни културни и езикови пластове в региона, а последната индоевропейска вълна в крайна сметка е създавала суперстрат за новообразуваните смесени езици и култури. Поради тази причина много от най-древните реликти са могли да се запазят в праформите на езиците в Югоизточна Европа. Отделни групи скотовъди с първоначално доиндоевропейски произход са успели да се насочат от равнините към планинските райони, когато преселването на носителите на индоевропейските диалекти в тези области е приело масов характер. Описаният процес е потвърден с богато документиран археологически материал. Относно културното пространство на Югоизточна Европа Поручук (Poruciuc 2010: XIII–XIV) изказва мнението, че фолклорните данни предоставят много по-древен материал в сравнение с митологията. Това нагледно е показано в Бухочиу (Buhociu 1974: 254), като се има предвид централното място на комплексните образи на пастирите в румънската народна поезия например. Типичната за региона на Балканите и Карпатите пастирска лексика се подчинява освен това на лингвогеографски закономерности: архаичните реликтни думи се запазват предимно в труднодостъпни области, например в планински местности. Г. П. Клепикова (Клепикова/Клерікова 1974) показва това нагледно на многобройни лингвогеографски карти. В тях е засвидетелствана трудната за етимологична интерпретация пастирска лексика в региона на Карпатите, а също и в разположените под формата на реликтови острови по-далеч на юг – често планински – области на Балканския полуостров. Пастирската лексика обхваща и потенциални когнати в други езици, например в Южна Европа (често в италиански диалекти и по на запад). Понякога в тези форми откриваме трудно обясним фонетичен развой. Това илюстрират многобройните етимологични дискусии по повод на едни или други думи (например в етимологичния речник на румънския език (DER). Липсват етимологични разяснения, които биха достигали значителна дълбочина във времето. Много от хипотетичните палеобалкански или праиндоевропейски форми, които трябва да представляват изходните форми на тези думи, също така и реалната връзка с тях не са потвърдени никъде. У Калужская (Калужская/Kaluzhskaja 2001) ясно се проявява тенденцията да се дава предпочитание на хипотетичните индоевропейски изходни форми (в някои случаи следвайки спорни индоевропейски етимологии за албанския език на В. Орел (Orël 1998). В крайна сметка (по Калужская) само малка част от приведените етимологично сложни думи, които имат паралели в румънския, албанския и българския език, въобще са отнесени към палеобалканския субстрат, да не говорим за неиндоевропейския субстрат (Калужская/Kaluzhskaja 2001: 145). Нашето

мнение е, че това не отговаря на степента на комплексност на намерените тук връзки, дори ако има изразена такава претенция (Калужская/Kaluzhskaja 2001: 149). Целият комплекс от проблеми е отразен много точно в текстовете на Николаев (Николаев/Nikolaev 1985), Иванов (Иванов/Ivanov 1985), Старостин (Старостин/Starostin 1985), Чирикба (Чирикба/Chirikba 1985) и Дяконов и Старостин (Diakonoff & Starostin 1986). Бакър (Bakker 2020: 4) признава като много убедителен теоретичния подход на Бенгтсън (Bengtson 2017a), отнасящ се до баско-севернокавказките реконструкции.³

Транскрипцията

За комплексното обсъждане на фонетичните връзки препращам към подробното изложение в Бенгтсън (Bengtson 2017a). Транскрипцията на реконструираните севернокавказки форми се базира на унифицираната фонетична транскрипция в Николаев и Старостин (Nikolayev & Starostin 1994: 15–22), за отделните севернокавказки езици вж. (ibid. 8–14), Касъян (Касъян/Kassian 2015: 651–652).

За баската и севернокавказката фонология от еускаро-кавказка перспектива, както и за еускаро-кавказката сравнителна фонология вж. Bengtson 2017a: 35–226; за фонетичната транскрипция – (Guide to Phonetic Transcriptions) вж. (ibid. 478–481) (Leschber 2019 онлайн).

Предварителна бележка

В настоящата статия, като се има предвид казаното по-горе, се предлагат експериментални подходи за решаването на проблеми с неясни етимологии (според дефиницията на С. Л. Николаев (Николаев/Nikolaev 1984). Принципът на пряката (директната) етимология е основен принцип, който допринася за точността на етимологичния анализ. Поради тази причина той не трябва да бъде пренебрегван, доколкото е възможно да определим тази пряка етимология въз основа на наличните данни или да изградим обосновани хипотези за нея. Въпреки това задачата на етимологията винаги трябва да остане формалното и семантичното *обяснение* на една дума. Принципът на пряката етимология не трябва да се използва за прехвърляне изясняването на произхода на думата към съседна филология или сродна дисциплина. Това важи в още по-голяма степен, ако съответната дума не е обяснена и там и по този начин остава необяснена една последователност от звукове, подобна на име, с което говорещите са свикнали и чиято семантика им е позната. Така изглежда е бил решаван проблемът с изясняването на проблематични етимологии, но не е извършвано етимологизиране в каузален смисъл. С оглед на типичните балкански думи, по-конкретно на балканската пастирска терминология (по дефиницията на Клепикова (вж. Клепикова/Klepikova 1974), трябва да се приеме, че терминологията като цяло се среща на целия Балкански полуостров. Не е оправдано обяснението на тези думи да се остави на румънската или албанската филология, както показват няколкото десетилетия безплодни усилия, които не са

довели до каузални етимологични обяснения на сложни етимологични случаи. Документирането на тези думи с всичките им диалектни варианти е похвално, но не замества изясняването на произхода на съответните думи. Сега фокусът трябва да бъде върху етимологичните *обяснения* на формално и семантично ниво. Пастирската терминология трябва да се разглежда и изследва в общобалкански контекст. Ако няма правдоподобна индоевропейска етимология или в отделни случаи има до тридесет не достатъчно убедителни предложения за решаване на етимологията на индоевропейска основа, тогава етимологът, трябва да потърси алтернативни подходи за обясняване на етимологията. Не може да се очаква голяма помощ от румънската етимология, тъй като нерядко там се прилагат реконструкции въз основа на незасвидетелстван материал. Това категорично не се отнася за правилните етимологии в многотомния румънски академичен речник DLR, но те не намират своя напълно заслужен прием. Някои подходи, предлагащи оноματοпеичен произход или предполагаемо елементарно родство (концепция, която не е общоприета), дават възможност да бъдат избегнати каузалните етимологични решения. Конкретните етимологични предложения на основата на съществуващи езикови семейства определено трябва да бъдат предпочитани. Концепцията за така нареченото „елементарно езиково родство“ (вж. в последните години Vuкурѐl & Воѝек 2010) представлява стъпка назад спрямо езиковедското направление на младограматиците и по тази причина не се взема под внимание. Ако не е налице друго убедително етимологично решение, могат да се прилагат и универсални подходи, вкл. обяснения за оноματοпеичен произход. В краен случай биха могли да се установят универсални антропологични концепции по отношение на изказвания, но не може да се открие нов вид езикова връзка. Езиковото родство *per definitionem* е „генетично езиково родство“, иначе явленията в тази област се обуславят от ареалната типология и/или от езиков контакт, като в случая се генерира единствено сходство (вж. Holzer 1996).

Примери от българската лексика от семантичната сфера „пастирство и скотовъдство“

Като илюстрация на този подход са избрани следните примери:

1. бълг. диал. *зàра* ‘суроватка, цвик’,
2. бълг. диал. (*ля*) *бѝше* ‘вик за примамване на крави’ (Вакарелски/Vakarrelski 1937: 9),
3. бълг. *шут* ‘безрог’,
4. бълг. *цик/чик* ‘примамка за кози’,
5. бълг. диал. *бач* ‘сиренар в мандра’,
6. бълг. *колѝба* ‘заслон извън населено място, изграден обикн. от пръти и покрит със слама, шума и др.; малка паянтова къща’.

1. Българската диалектна дума *zàpa* ‘мътеница, суроватка, цвик’

Според БЕР/BER I, 606, бълг. *zàpa* ‘мътеница’ (Ново село, Видинско, Младенов/Mladenov 1969: 228), срв. от същия произход *zìpa* (без допълнителни обяснения), е заето от рум. *zàră*, от дако-мизийски, срв. алб. *dhallë*, сродно с гр. *γάλα* ‘мляко’, лат. *lac, lactis* ‘мляко’ (от **glac*). Но според Беекес (Beekes 2010: 256) албанското *dhallë* не е свързано с гръцкото *γάλα* и латинското *lac*: „Greek *γάλα* ‘milk’ (...) Outside Greek, only found in Lat. *lac* (de Vaan 2008: 320) and Armenian (...)“. Николаев (Николаев/Nikolaev 1984: 30) и Калужская (Калужская/Kaluzhskaja 2001: 50) сравняват румънско *zàră* ‘биене на масло’ с румънско *zer* ‘суроватка’ и *zerari* ‘пастири’ (Buchoiu 1974: 254). Клепикова (Клепикова/Klepikova 1974: 133–138) реконструира основната форма ⁺(d)zer. В румънски диалекти има варианти *zăr, dzar, zàră* и много други; арумънската дума е била заета в украинския език – *дзер, зер* ‘суроватка’, също и в български диалекти – *зър* ‘суроватка, цвик’ (Клепикова/Klepikova 1974: 136; Младенов/Mladenov 1969: 232), в сръбско-хърватския език и т.н. Обаче източникът на арумънската дума е албанската дума *dhallë* (Клепикова/Klepikova 1974: 136; Papahagi 1963: 374, 424; Capidan 132: 164). Клепикова (Клепикова/Klepikova 1974: 133–138) споменава българското диалектно *dzìpa* ‘вторична, кисела суроватка’, *zìpa* ‘първична, сладка суроватка’ и дори наличие на подобна дума в италоромански диалекти. Тези италиански диалектни думи се сочат с произход от южноевропейския субстрат, без да са от романско-индоевропейски произход – срв. италианско диалектно *il tser, el tsir, su zoru* ‘суроватка от (козе) сирене’ (тези думи явно нямат нищо общо с лат. *lac, lactis*). Клепикова (Клепикова/Klepikova 1974: 138) стига до заключението, че „произходът на посочените термини не е съвсем ясен“. Сравни и архаичната и диалектна немска дума *Ziger* с неизвестна етимология (срв. неубедителното предположение в Пфайфер (Pfeifer 1997: 1608). Клуге и Зеболд пишат: немски *Zieger/Ziger* ‘извара’: „дума от алпийските диалекти, с неясен произход“. Според румънския етимологичен речник (DER 2001: 853, No. 9485) рум. дума *zer* е с неясен произход, като в този контекст се посочва и новогръцката дума *τσίρρος* ‘суроватка’. Сках (Skach 2008: 32) потвърждава новогръцко *τσίρρος* ‘serum lactis’, *τσίρρος* ‘суроватка’ < новогръцко *κίρρος* ‘суроватка’. Беекес (Beekes 2010: 702) сравнява със старогръцкото (прилагателно, мъжки род) *κίρρος*, (прилагателно, женски род) *κίρράς* ‘червеножълт, жълто-кафяв’, с неизвестна етимология, като смята, че още няма убедително обяснение на гемината -*pp*.

Засега не е намерена свързана с това дума в баски език. Сравни в прасевернокавказки език (вж. Tower of Babel, TOB) **z_əsrV* ‘коластра’, успешно реконструирани за прасевероизточнокавказко и праизточнокавказко равнище. Пълни съвпадения на фонетично равнище виж в етимологичния речник на севернокавказките езици (NCED 1994: 1092).

2. Българско диалектно (ля) бѝше, (ля) бѝше ‘зов за примамване на крави’ (Вакарелски/Vakarelski 1937: 9), от село Розово, Казанлъшко. БЕР III, 586, привежда *ля* като „междуметие за повикване на говеда (Еленско)“. БЕР I, 51, представя бълг. *бѝше* ‘прасе’ (Брацигово) (и като название на някои растения) (...) като заемка от алб. *bishë* ‘звяр, хищник’, заето от италиански наречия, срв. италианско *biscia* ‘змия’, ладински (в Швейцария) *besçia* ‘овца’ (...) – от лат. *bestia* ‘диво животно’“ с препратка към Мейер-Любке (Meyer-Lübke 1935/2008: 92) (Romanisches Etymologisches Wörterbuch), където *-i-* се смята за не достатъчно обосновано. Между другото, и самата латинска дума *bēstia* ‘beast, animal’ според Де Ваан (Vaas 2008: 71) е с „uncertain etymology“. В Lessico Etimologico Italiano 5, 1274 *biscia* ‘малка змия’ е с много диалектни варианти, стр. 1305 и сл. със значение ‘домашни животни, овце’. Трябва да се има предвид, че бълг. *бѝше* ‘прасе’, което съвсем правилно е изведено в БЕР от албански, може евентуално да е различно от *бѝше* в (ля) *бѝше*. Сравни в Хубшмид (Hubschmid 1955: 196–197) румънското *bociu* ‘зов за примамване на телета’ (Leschber 2016: 116). Румънското *boci* (рядко и регионално съществително име, м.р.) ‘теле, на което не е дадено име; зов за примамване на телета’ е с неясна етимология (DEX online, Micul dicționar academic, ediția a II-a Academia Română, Institutul de Lingvistică, 2010). Ако бъде приведен аргументът, че това е просто звукоподражателно название, тогава можем да отговорим в единство с Хубшмид (Hubschmid 1955: 203), че от старите прединдоевропейски названия на домашни животни са успели да се съхранят само онези, които същевременно се срещат във виковете за примамка на домашни животни. Съществуват вероятно сродни думи в баския език: *potš* ‘зов за примамване на телета’, а подобни се откриват и в Алпите, в словенския език – *buša* ‘вид малки крави’, както и на Балканите, в Полша, в Кавказ, в Памир; вж. много примери в Хубшмид (Hubschmid 1955) и в книгата на Лаховари (Lahovary 1963: 232, No. 283). Бенгтсън (Bengtson 2017a: 351–352) подчертава връзката със североизточнокавказки думи: арчински *biš* ‘телец’; гунзиб *biše* ‘теле, биче’ (NCED 1048), което може да означава и ‘едър рогат добитък’ (NCED 296). Бергер (Berger 1998: 59) сравнява на бурушаски *bóšo* ‘ела!’ (зов, отправен към теле), *boşoşo* ‘теле, биче’ (Berger 1998: 65).

3. Българско шут ‘безрог’, румънско şut, ciut ‘безрог’ (Николаев/ Nikolaev 1984: 30; Калужская/Kaluzhskaia 2001: 47; Геров/Gerov V 590–591) и ‘безрог, безопашат, с отрязано ухо’ и съответствия в албански и в други славянски езици (Домосилецкая/Domosiletskaia 2002: 91, 95–97) за обозначаване на ‘животни с отрязани или малки уши или опашка’ (Leschber 2016: 118; DER 2001: 209–210). Според Клепикова (Клепикова/Klepikova 1974: 76, 84–86) не е общославянска дума, а дума с неясна етимология, която се смята за автохтонна на Балканите и в областта на Карпатите, с възможни родствени думи в Източна Швейцария и разпространена в североизточ-

ните италиански диалекти в Алпите. Николаев (Николаев/Nikolaev 1984: 30) доказва наличие в североизточните кавказки езици: цезки *sut`e* ‘овен с къси уши’ (NCED 1009), цезки **s:uʃV*, *suʃu* ‘овен с къси уши’. Думата е заета по време на доисторически неолитни езикови контакти в дравидските езици и впоследствие от дравидските езици в санскрит (Leschber 2016: 116–119; Lahovary 1955: 324; Lahovary 1963: 227 No. 261; DED 1984: 175; Turner 1962–1985: 175, 176; Berger 1998: 95, 128, 248).

4. БЪЛГ. *цик/чик* ‘зов за примамване на кози’ (Leschber 2016: 116, МДАБЯ 2009: 38–39, 40–41). Сравни еускаро-кавказкия контекст в книгата на Bengtson (2017a: 352, No. 17): баски **siki-ro*, **siki-te*, виж по-подробно източниците там – баски диалектно *zikhiro* ‘кастриран овен’, *zikiro*, *zikh(i)ru*, баски диалектно *tzikiro*, (експресивно) *xikiro*, *txikiro* /čikiro/ ‘кастриран овен’, *zikite* ‘кастрирана коза’ и т.н. Пак там има много примери от езиците на Северен Кавказ: андийски *c`ek`ir* ‘козле’, ахвахски *č`ek`e*, каратински *c`ik`er*, цезки *cek`i* ‘козле’; лакски *cuk`u* ‘коза’; адигейски *č`ac`ə* ‘козле’ и т.н. < (от) прасевернокавказки **zīkV̄* / **kīzV̄* ‘коза, козле’ (NCED 1094). Сравни и бурушаски **čhigir* ‘коза’ (Berger 1998: 76; Starostin 2005: 187; Bengtson & Leschber 2019: 31).

Следващите две етимологии са по-сложни.

5. Българско диалектно *бач* ‘сиренар в мандра’ (западни говори)

БЕР/BER 1, 37, обяснява българската дума *бач* (1) чрез сръбско-хърватското *bâc/bâč* ‘планински овчар’ от унг. *bacs* ‘овчар’, заета също в рум. *băciu* ‘бач’ и пол. *basa* (с цакавизъм). Сравни в румънски *baci* ‘старшият пастир, който се занимава с приготвянето на сирене’ (DER 2001: 66–67, No. 5856). Етимологичният речник на румънския език в резултат на задълбочено обсъждане отбелязва: непозната етимология. Сравни алб. *bac*, *băcë* ‘по-голям брат, чичо’. Етимологичният речник на унгарския език обяснява унг. *bácsi* [1787] по следния начин (в превод от унг.): „Derived word created by playful word formation. Its base word is *bács*, a variant of *bátya*, and the ending *-i* is a diminutive form. A word originating in children's language. Its shorter form is *bá* [1833], which is used together with a personal name, for example: *Feri bá*. Slovak *báči* ‘uncle; older man’ is an adaptation of the Hungarian word“ (Zaicz, Etimológiai szótár 2006: 63). Калужская (Калужская/Kaluzhskaja 2001: 21) изброява етимологичните опити за обяснение, а именно: рум. и слав. дума са от прото-алб. **batja* (вж. в Orel 1998: 13 като *Lallwort*/ бълболна дума); рум. дума е от слав. **batja* (Miklosich 1861: 14), но не се предлага решаване на проблема. Домосилецкая (Домосилецкая/Domosiletskaja 2002: 5, 8–9) споменава румънската дума без етимологична дискусия. Отразеното в речниковата статия на сръбско-хърватското *bâc/bâč* ‘млекар-фермер’ у Скок (Skok 1: 85) показва, че румънската дума е източникът на всички подобни думи на Балканите и в Карпатите. Бенгтсън (Bengtson 2000: 24) вижда етимологични връзки с (източно)кавказките езици и подчертава необ-

ходимостта да се погледне на терминологията на местните пастири като цяло от по-широка гледна точка: „There is in fact a whole complex of pastoral cultural vocabulary connecting Basque, Caucasian, and Burushaski“. („В действителност съществува цял комплекс от пастирска културна лексика, която свързва баския, кавказките и бурушаския език/езици“.) Явно в това число трябва да се включат и някои от балканските пастирски термини. Сравни NCED (NCED 1994: 1039) и Бенгтсън (Bengtson 2017a: 367–368, Q.8):

„Basque **barace* (*baratze, baratz, bartze*) ‘garden, orchard’; PEC (праизточнокавказки – ПИК) **bārǰV* > Hinukh, Bezhta, Hunzib *bež* ‘enclosure (for sheep), sheepfold’; Chechen *boža-l* ‘stall, stable’ etc. = etymology Q.8. Footnote: Internal **-r-* in PEC **bārǰV* is reconstructed on circumstantial evidence. The retroflex affricate in Burushaski **bac* ‘Ziegenstall, Schafstall’ may imply a lost **r*. So, to get from ‘sheepfold’ to ‘shepherd’ may be possible“.

[„Баски **barace* (*baratze, baratz, bartze*) ‘градина, овощна градина’; праизточнокавказки (ПИК) **bārǰV* > хинухски, бежтински, хунзибски *bež* ‘кошара, овчарник’; чеченски *boža-l* ‘обор, кошара, яхър’; и т.н. = етимология Q.8. Забележка: Средисловното **-r-* в ПИК **bārǰV* е реконструирано въз основа на косвени доказателства. Ретрофлексният африкатен звук в бурушаски **bac* ‘кошара’ може да означава загуба на **r*. Така че е възможен семантичен преход от ‘кошара, овчарник’ към ‘пастир’“] (Плотникова/Plotnikova 2004: 637).

6. Българското колиба ‘заслон извън населено място, изграден обикн. от пръти и покрит със слама, шума и др.; малка паянтова къща’ се смята за много ранна заемка от старогръцки език (Bengtson & Leschber 2021: 6). Заета впоследствие и в рум. *colibă* ‘колиба, бедна къщурка’ (арум. *colibă* е заемка от славянските езици според Клепикова/Klepikova 1974: 21). Една по-късна заемка от нгр. *калѳба* представляват арум. *călivă* (ibid., Papahagi 1963: 304, 261), алб. *kolibe* и много други варианти (Селищев/Selishchev 1931: 165). Виж и укр. *колиба, колиба* (Клепикова/Klepikova 1974: 207–217). Обсъжда се посредничеството на други езици заради *б* вм. *в*, вкл. на автохтонното балканско население според Барич у Скок (БЕР/BER 2, 555–556; Skok 2, 124). Николаев (Николаев/Nilolaev 1985: 69, no. 16) заявява, че „старогръцкото *καλιᾶ* ‘дървена къщурка, колиба’ няма сигурна индоевропейска етимология и може да бъде сравнено с прасевернокавказкото **qǎlV̄**. Бенгтсън (Bengtson 2017a: 367; VCR: Q.5) привежда в баски **o=kehu*: баски диал. *okellu* ‘къшла, обор’ и т.н., в северокавказки: даргински (акушински, урахински) *qali* ‘къща, стая, акушински *qal-č* ‘покрив’; табасарански, агулски, рутулски *χal* ‘къща’ и т.н. < прасевернокавказки **qǎlV̄** ‘къща, колиба, бедна къщурка’ (NCED 889). Вж. у Бенгтсън и Лешбер (Bengtson & Leschber 2021: 5–6) старогръцкото *καλιᾶ* ‘дървено жилище, колиба, плевник, хамбар, птиче гнездо’. Според Беекес (Beekes 2010: 624) “Etymologi-

cal connection with ... *καλύπτω* ('to cover'), etc. is extremely doubtful“); „probable derivatives (are): *καλύβη* ‘hut, cabin’; ‘bridal bower’; ‘sleeping tent’; *κόλυβος* ‘farmstead’ (Hesychius). The variant *κολυβός* ... shows that the word is Pre-Greek“ (Beekes 2010: 628). „Basque **o=kehu* matches PEC (праизточнокавказки) **qǎlV* very well, phonetically and semantically: Basque **k* = PNC **q* and Basque **e* = PNC (прасевернокавказки) **ə* are regular“. („Етимологичните връзки с ... *καλύπτω* ('to cover') и др. е изключително дискуссионна“); „вероятните производни (са): *καλύβη* ‘хижа, колиба’; ‘венчална беседка’; ‘палатка за спане’; *κόλυβος* ‘чифлик’ (Hesychius). Вариантът *κολυβός* ... показва, че думата има предгръцки произход“ (Beekes 2010: 628). „Във фонетично и семантично отношение баското **o=kehu* кореспондира отлично с праизточнокавказкото **qǎlV*: съответствията **k* (баски) = **q* (прасевернокавказки) и **e* (баски) = **ə* (прасевернокавказки) се проявяват закономерно“. (Bengtson 2017a: 189–193; Leschber 2010).

Заклучение

Балканската пастирска терминология пази много древни елементи, чието потенциална родствена връзка с (прото)баски и севернокавказки думи се разглежда на равнището на архаичния еускаро-кавказки субстрат. Този мощен прединдоевропейски страт заедно със субстратните влияния на семитски езици е от съществено значение за оформянето на езиковите условия в макрорегиона. Престижни археологически издания отделят голямо внимание на тези езикови и етнически, респективно миграционни условия. Такива са петдесет и шестте статии във Фаулър, Хардинг и Хофман (Fowler, Harding & Hofmann 2015), а така също и в книгата на археолога Дейвид Антъни (Anthony 2007: 134–299). В своите изследвания той обръща внимание на първите (прединдоевропейски) неолитни земеделци и животновъди и развитите от тях археологични култури, както и на разпада на тези значителни неолитни археологични култури поради последователните вълни от индоевропейски племена, които са водели към индоевропеизация на местните култури – на първо място с оглед на праформите на днешните езици в региона. Прилагането на интердисциплинарни подходи от страна на археологията и хуманната генетика в комбинация с диахронното езикознание водят до новата методика на т. нар. *триангулация*. Преди това този метод е разработен и прилаган в множество комплексни научни сфери. Работната група около проф. д-р М. Робеекс успява през 2021 г. да достигне до убедителни резултати за езиковата история от предписмени времена и впоследствие нейният метод е приет като успешен научен метод поради възможността да се включат и съвременни природонаучни подходи (вж. Robbeets et al. 2021).

Тъй като произходът на праформите на тези балкански пастирски думи се губи в далечното минало, за което няма писмени извори, ни се струва

уместно да модифицираме подходите за решаването на създадените от тях етимологични проблеми. Доказан ефект от това е добавянето на една сфера обективни компоненти, по отношение на която досега имаше много спекулации – реконструкцията на езиковите етапи в предписмени времена. Предисторическите миграционни потоци могат да бъдат проследени чрез доказателства, свързани с човешката генетика, и чрез анализ на археологически значими артефакти. Въпреки че гените и отломките от съдове сами по себе си не позволяват заключения за езикови разновидности, говорени от населението, тяхната научна стойност – във връзка с множество думи реликти – определено дава възможност да се направят изводи за класификацията на езиковите явления в тези предписмени периоди. Доскоро лингвистиката насочваше методите си основно върху писмено документиран езиков материал. Въпрос на фундаментална нагласа е дали се позволява разширяване на тези методи, по-нататък подкрепени от прецизни природонаучни методи, или им се отрича правото на съществуване. Задачата сега е да се създаде теоретична основа за детайлни изследвания и многократно да се тестват и модифицират предположенията, направени досега, за да се доближим до езиковите условия в праисторическите времена. Следващият предвиден етап ще бъде включване на още изследвания от сферата на археологията и археогенетиката.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ А. С. Касъян (Kassian 2010: 404) потвърждава подобен подход: “Ancient Greek dialects possess a number of North Caucasian loanwords, вж. Николаев/Nikolaev 1985 (... some [of] Nikolaev’s connections are highly questionable, but some seem probative)”. („В древногръцките диалекти се наблюдават редица севернокавказки заемки, вж. Николаев/Nikolaev 1985 (... някои от връзките, установени от Николаев, са силно дискуссионни, докато други изглежда имат доказателствена стойност“.)

² По повод на предшестващите размисли на Уленбек и Педерсен в подобна насока вж. Кортланд (Kortlandt 2009: 39–47).

³ Всички детайли за баските диалектни източници вж. по-подробно у Бенгтсън (Bengtson 2017 a/b).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Алексеев, Тестелец 1996: *Алексеев, М. Е., Я. Г. Тестелец. „Севернокавказский этимологический словарь“ и перспективы кавказской компаративистики. – Известия РАН. Отделение литературы и языка, 55.5: 3–18.* [Alekseev, Testelelets 1996: *Alekseev, M. E., Ia. G. Testelelets. “Severnokavkazskii etimologicheskii slovar” i perspektivy kavkazskoi komparativistiki. – Izvestiia RAN. Ot-delenie literatury i iazyka, 55.5: 3–18.*]
- БЕР 1971–2017: *Български етимологичен речник*. Том 1–8. София, Издателство на БАН. [BER 1971–2017: *Balgarski etimologichen rechnik*. Tom 1–8. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

- Вакарелски 1937: *Вакарелски, Х.* Изрази за примамване на някои домашни животни. СББАН XXXI, 3–37. [Vakarelski 1937: *Vakarelski, H.* Izrazi za primamvane na nyakoi domashni zhiivotni. SbBAN XXXI, 3–37.]
- Георгиев 1958: *Георгиев, В. И.* Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков). Москва. [Georgiev 1958: *Georgiev, V. I.* Issledovania po sravnitel'no-istoricheskomu yazykoznaniju (Rodstvennyye otnoshenia indoevropskikh yazykov). Moskva.]
- Геров 1895–1904: *Геров, Н.* Речник на българския език. Том 1–5. Пловдив 1895–1904/1975–78². София. [Gerov 1895–1904: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskia ezik. Tom 1–5. Plovdiv 1895–1904/1975–78². Sofia.]
- Домосилецкая 2002: *Домосилецкая, М. В.* Албанско-Восточнороманский сопоставительный словарь. Скотоводческая лексика. Санкт-Петербург. [Domosileckaja 2002: *Domosileckaja, M. V.* Albansko-Vostočnoromanskij sopostavitel'nyj slovar'. Skotovodčeskaja leksika. Sankt-Peterburg.]
- Иванов 1985: *Иванов, В. В.* Об отношении хаттского языка к северозападно-кавказским. – В: *Петровский, Б. Б.* Древняя Анатолия, Москва, 26–59. [Ivanov 1985: *Ivanov, V. V.* Ob otnošenii hattskogo jazyka k severozapadno-kavkazskim. – In: *Petrovskij, B. B.* Drevnjaja Anatolija, Moskva, 26–59.]
- Иллич-Свитыч 1964: *Иллич-Свитыч, В.* Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты. – *Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков.* Москва, 3–12. [Illič-Svityč 1964: *Illič-Svityč, V.* Drevnejšie indoevropsko-semitskie jazykovye kontakty. – *Problemy indoevropskogo jazykoznanija: Ètjudy po sravnitel'no-istoričeskoj grammatike indoevropskikh jazykov.* Moskva, 3–12.]
- Калужская 2001: *Калужская, И. А.* Палеобалканские реликты в современных балканских языках. Москва. [Kalužskaja 2001: *Kalužskaja, I. A.* Paleobalkanske relikty v sovremennyh balkanskih jazykah. Moskva.]
- Касьян 2015: *Касьян, А. С.* Северокавказские языки. Большая Российская Энциклопедия 29. Москва, 651–652. <https://www.academia.edu/28723411/Северокавказские_языки_North_Caucasian_languages_Encyclopedia_2015_> retrieved on 2022-08-28. [Kas'jan, A. S. 2015: *Kas'jan, A. S.* Severokavkazskie jazyki. Bol'shaja Rossijskaja Enciklopedija 29. Moskva, 651–652. <https://www.academia.edu/28723411/Северокавказские_языки_North_Caucasian_languages_Encyclopedia_2015_> retrieved on 2022-08-28.]
- Клепикова 1974: *Клепикова, Г. П.* Славянская пастушеская терминология – ее генезис и распространение в языках карпатского ареала. Москва. [Klepikova 1974: *Klepikova, G. P.* Slavjanskaja pastušeskaja terminologija – ee genезis i rasprostranenie v jazykah karpatskogo areala. Moskva.]
- МДАБЯ 2009: *Соболев, А. Н.* Малый диалектологический атлас балканских языков. Серия лексическая, III. Животноводство. Санкт-Петербург / Мюнхен. [MDABJa 2009: *Sobolev, A. N.* Malyj dialektologičeskij atlas balkanskih jazykov. Serija leksičeskaja, III. Životnovodstvo. Sankt-Peterburg / Mjunhen.]
- Михайлова 2008: *Михайлова, Б.* Етническата ситуация на Балканите през Ан-

- тичността: лингвистични данни. – В: *Михайлова, Б.* Балканите – език, история, култура: Международна научна конференция. Велико Търново, 361–369. [Mihaylova 2008: *Mihaylova, B.* Etnichesката situatsia na Balkanite prez Antichnostta: lingvistichni dannii. – In: *Mihaylova, B.* Balkanite – ezik, istoria, kultura: Mezhdunarodna nauchna konferentsia. Veliko Tarnovo, 361–369.]
- Младенов 1969: *Младенов, М.* Говорът на Ново село, Видинско. София. [Mladenov 1969: *Mladenov, M.* Govorat na Novo selo, Vidinsko. Sofia.]
- Николаев 1984: *Николаев, С. Л.* Кавказоидные элементы палеобалканского субстрата. – В: *Античная балканистика. Карпато-балканский регион в диахронии.* Москва, 29–31. [Nikolaev 1984: *Nikolaev, S. L.* Kavkazoidnye elementy paleobalkanskogo substrata. – In: *Antičnaja balkanistika. Karpato-balkanskij region v diahronii.* Moskva, 29–31.]
- Николаев 1985: *Николаев, С. Л.* Северокавказские заимствования в хеттском и древнегреческом. – В: *Петровский, Б. Б.* Древняя Анатолия, Москва, 60–73. [Nikolaev 1985: *Nikolaev, S. L.* Severokavkazskie zaimstvovanija v hettskom i drevnegrečeskom. – In: *Petrovskij, B. B.* Drevnjaja Anatolija, Moskva, 60–73.]
- Плотникова 2004: *Плотникова, А. А.* Пастух. Славянские древности 3. Москва, 637–641. [Plotnikova, 2004: *Plotnikova, A. A.* Pastuh. Slavjanskije drevnosti 3. Moskva, 637–641.]
- Селищев 1931: *Селищев, А. М.* Славянское население в Албании. София. [Selišev 1931: *Selišev, A. M.* Slavjanskoe naselenie v Albanii. Sofia.]
- Старостин 1985: *Старостин, С. А.* Культурная лексика в общесеверокавказском словарном фонде. – В: *Петровский, Б. Б.* Древняя Анатолия, Москва, 74–94. [Starostin 1985: *Starostin, S. A.* Kul'turnaja leksika v obšeseverokavkazskom slovarnom фонде. – In: *Petrovskij, B. B.* Drevnjaja Anatolija, Moskva, 74–94.]
- Старостин 1988: *Старостин, С. А.* Индоевропейско-северокавказские изоглоссы. – В: *Древний Восток: этнокультурные связи.* Москва, Наука, 112–163. [Starostin 1988: *Starostin, S. A.* Indoevropsko-severnokavkazskie izoglossy. – In: *Drevnij Vostok: ètnokul'turnye svjazi.* Moskva, Nauka, 112–163.]
- Чирикба 1985: *Чирикба, В. А.* Баскский и северокавказские языки. – В: *Петровский, Б. Б.* Древняя Анатолия, Москва, 95–105. [Čirikba 1985: *Čirikba, V. A.* Baskskij i severokavkazskie jazyki. – In: *Petrovskij, B. B.* Drevnjaja Anatolija, Moskva, 95–105.]
- Anthony 2007: *Anthony, David W.* The Wheel, the Horse and the Language. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Bakker 2020: *Bakker, P.* Review. Advances in Proto-Basque Reconstruction with Evidence for the Proto-Indo-European-Euskarian Hypothesis. J. Blevins 2018. – In: *Fontes Linguae Vasconum*, 130, 563–592.
- Bánffy 2003: *Bánffy, E.* Die balkanischen und lokalen (?) Wurzeln der Glaubenswelt der mitteleuropäischen Linearbandkeramik-Gruppen. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hung. 54, 1–25.

- Bánffy 2019: *Bánffy, E.* First Farmers of the Carpathian Basin. Changing patterns in subsistence, ritual and monumental figurines. – Prehistoric Society Research Papers No. 8, Oxford & Philadelphia.
- Beekes 2010: *Beekes, R.* Etymological Dictionary of Greek. Leiden: Brill.
- Bengtson 2000: *Bengtson J. D.* Review of I. Čašule 1998: Basic Burushaski Etymologies. – *History of Language* 6.1, 22–26.
- Bengtson 2017a: *Bengtson, J. D.* Basque and its Closest Relatives: A New Paradigm. Cambridge, Mass.: Mother Tongue Press/Association for the Study of Language in Prehistory. = BCR <https://www.academia.edu/35486614/Basque_and_Its_Closest_Relatives_A_New_Paradigm_annotated_December_2017> retrieved on 2022-08-28.
- Bengtson 2017b: *Bengtson, J. D.* The Anthropological Context of Euskaro-Caucasian. – *Iran and the Caucasus* 21/1, 75–91.
- Bengtson & Leschber 2019: *Bengtson, J. D., C. Leschber.* Notes on Euskaro-Caucasian (Vasconic) Substratum in western Indo-European Languages. – *Wékwos vol. 5. Revue d'études Indo-européennes.* R. Garnier, X. Delamarre, Les Cent Chemins, Arles: Éditions Errance, 11–50.
- Bengtson & Leschber 2021: *Bengtson, J. D., C. Leschber.* Notes on some Pre-Greek words in relation to Euskaro-Caucasian (North Caucasian + Basque). – *Journal of Language Relationship / Voprosy jazykovogo rodstva* 19/2, 71–98.
- Bengtson & Leschber (to appear 2022a): *Bengtson, J. D., Leschber, C.* On criticism of S.L. Nikolayev / S.A. Starostin, A North Caucasian Etymological Dictionary. – In: *Iran and the Caucasus.* Brill: Leiden–Boston.
- Bengtson & Leschber (to appear 2022b): *Bengtson, J. D., C. Leschber.* Preliminary work on a Mediterranean Thesaurus. Workshop Eurolithic+ - Leiden University, Sub-Indo-European Europe: Problems, Methods and Evidence. Trends in Linguistics, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Berger 1998: *Berger, H.* Die Burushaski-Sprache von Hunza und Nagar, 1–3. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Buhociu 1974: *Buhociu, O.* Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Capidan 1932: *Capidan, T.* Aromânii. Dialectul aromân. București.
- DED – Burrow, Emeneau 1984: *Burrow, T., M. B. Emeneau.* Dravidian etymological dictionary. 2nd ed., Oxford: Clarendon Press. <dsal.uchicago.edu/dictionaries/burrow/> (updated: Jan. 2006), retrieved on 2020-03-12.
- DER – Cioranescu 2001: *Cioranescu, A.* Dicționarul etimologic al limbii române. 2nd ed., București: Saeculum.
- DEX online. 2010: Micul dicționar academic, ediția a II-a Academia Română, Institutul de Lingvistică. București. <<https://dexonline.ro>> retrieved on 2022-08-28.
- Dexter 2010: *Dexter, M. R.* Preface. In: Poruciuc, A. Prehistoric Roots of Romanian and Southeast European Traditions. Institute of Archaeomythology. Sebastopol-CA, p. VI-X.
- Diakonoff, Starostin 1986: *Diakonoff, I. M., S. A. Starostin.* Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft, N. F. 12. München.

- DLR – *Dicționarul limbii române (Serie nouă)*. 1913 f. București: Editura Academiei Române.
- Fowler, Harding, Hofmann 2015: *Fowler, C., J., Harding, D. Hofmann*. The Oxford Handbook of Neolithic Europe. Oxford: University Press.
- Garnier, Sagot 2017: *Garnier, R., B. Sagot*. A shared substrate between Greek and Italic. – *Indogermanische Forschungen* 122 (1), 29–60.
- Holzer 1996: *Holzer, G.* Das Erschließen unbelegter Sprachen. Zu den theoretischen Grundlagen der genetischen Linguistik. – *Schriften über Sprachen und Texte*. Bd. 1. Frankfurt/Main: Peter Lang Verlag.
- Hubschmid 1955: *Hubschmid, J.* Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen. *Vox Romanica* 14, 184–203.
- Hubschmid 1960: *Hubschmid, J.* Mediterrane Substrate – mit besonderer Berücksichtigung des Baskischen und der west-östlichen Sprachbeziehungen. – *Romanica Helvetica* 70. Bern: Francke.
- Hubschmid 1991: *Hubschmid, J.* Wörter vorindogermanischen Ursprungs zur Bezeichnung von Höhlen in den Ostalpen. – In: J. Kramer (ed.), *Sive padi ripis athesim sev propter amoenum: Studien zur Romanität von Norditalien und Graubünden*. Hamburg: Buske, 135–174.
- Iversen, Kroonen 2017: *Iversen, R., G. Kroonen*. Talking Neolithic: Linguistic and Archaeological Perspectives on How Indo-European Was Implemented in Southern Scandinavia. – *American Journal of Archaeology*, 121.4: 511–525.
- Kassian 2010: *Kassian, A.* Hattic as a Sino-Caucasian language. – *Ugarit-Forschungen*, 41, 309–448.
- Katičić 1976: *Katičić, R.* Ancient Languages of the Balkans. The Hague/Paris.
- Kluge & Seebold 2022: *Kluge, F., E. Seebold*. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin/NY: de Gruyter.
- Korotayev, Borinskaya, Starostin, Meshcherina 2019: *Korotayev, A., S. Borinskaya, G. Starostin, K. Meshcherina*. Evolution of Eurasian and African Family Systems, Cross-Cultural Research, Comparative Linguistics, and Deep History. *Social Evolution and History* 18.2, 286–312.
- Kortlandt 2009: *Kortlandt, F. C. C.* Uhlenbeck on Indo-European, Uralic and Caucasian. *Historische Sprachforschung* 122, 39–47.
- Kroonen 2012a: *Kroonen, G.* Non-Indo-European root-nouns in Germanic: evidence in support of the Agricultural Substrate hypothesis. – In: *A linguistic map of prehistoric Northern Europe*. Helsinki, 239–260.
- Kroonen 2012b: *Kroonen, G.* On the etymology of Greek ἄγλις and γέλις 'garlic': an Akkadian loanword in Pre-Greek. – *Journal of Indo-European Studies*, vol. 40, no. 3/ 4, 2012, 289–299.
- Kulikov 2012: *Kulikov, L.* The Proto-Indo-European case system and its reflexes in a diachronic typological perspective: evidence for the linguistic prehistory of Eurasia. – *Rivista degli Studi orientali, nuova serie*, vol. LXXXIV, 1–4, 289–309.
- Lahovary 1955: *Lahovary, N.* Contribution à l'histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine. Suite. *Vox Romanica* 14, 310–346.
- Lahovary 1963: *Lahovary, N.* Dravidian Origins and the West. Bombay: Orient Longmans.

- LEI – Lessico Etimologico Italiano. 1984–, Akademie der Wissenschaften Mainz, Hg. M. Pfister, W. Schweickard.
- Leschber 2010: *Leschber, C.* The Geolinguistic Distribution Maps. <https://www.academia.edu/85922266/Corinna_Leschber_2010_The_Geolinguistic_Distribution_Maps> retrieved on 2022-08-31.
- Leschber 2016: *Leschber, C.* Zu bulgarischen Lockrufen für Tiere des Hofes. *Zeitschrift für Balkanologie* 52/1, 116–119.
- Leschber 2019: *Leschber, C.* Materials on North Caucasian Languages. <https://www.academia.edu/85761135/Leschber_C_2019_Materials_on_North_Caucasian_Languages> retrieved on 2022-08-28.
- Leschber 2020: *Leschber, C.* Obscure Prehistorical Accessions to the Slavic Lexicon. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. M. L. Greenberg et al. (eds.), Leiden/Boston: Brill.
- Miklosich 1861: *Miklosich, F.* Die slavischen Elemente im Rumunischen. Wien: Gerold.
- NCED – Nikolayev & Starostin 1994: *Nikolayev, S., S. Starostin.* A North Caucasian etymological dictionary. Moscow: Asterisk Press.
- Nilsson 1972 (1932): *Nilsson, M. P.* The Mycenaean Origin of Greek Mythology. *Vermeule, E.* (ed.) Berkeley/Los Angeles, University of California Press.
- Orel 1998: *Orel, V.* Albanian Etymological Dictionary. Leiden, Brill.
- Papahagi 1963: *Papahagi, T.* Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. București: Ed. Acad. RPR.
- Pechtl 2015: *Pechtl, J.* Linearbandkeramik Pottery and Society. – In: *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*, ed. C. Fowler et al. Oxford: University Press, 555–572.
- Pfeifer 1997: *Pfeifer, W.* Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. München.
- Poruciuc 2010: *Poruciuc, A.* Prehistoric Roots of Romanian and Southeast European Traditions. Institute of Archaeomythology. Sebastopol-CA.
- REW – Meyer-Lübke 2009⁷ (1935): *Meyer-Lübke, W.* Romanisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.
- Robbeets, Bouckaert, Conte et al. 2021: *Robbeets, M., R. Bouckaert, M. Conte.* Triangulation supports agricultural spread of the Transeurasian languages. *Nature* 599, 616–621. <<https://doi.org/10.1038/s41586-021-04108-8>> retrieved on 2022-08-28.
- Skach 2008: *Skach, E.* Die Lautgeschichte des frühen Slavischen in Griechenland im Lichte der Lehnbeziehungen. Dissertation. Universität Wien.
- Skok – Skok 1971–1974: *Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV. Zagreb: JAZU.
- Stang 1972: *Stang, C.* Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Starostin 2010: *Starostin, G. S.* Preliminary Lexicostatistics as a Basis for Language Classification: A New Approach. – *Journal of Language Relationship/Voprosy jazykovogo rodstva* 3: 79–116.
- Starostin 2014: *Starostin, G. S.* Evolution of Human Languages: Current State of affairs (03.2014). EHL Project. <<http://ehl.santafe.edu/EhlforWeb.pdf>>, retrieved on 2022-08-28.

- Starostin 2005: *Starostin, S.* Sino-Caucasian. Comparative Glossary, <<http://starling.rinet.ru/Texts/glossary.pdf>> retrieved on 2022-08-28.
- TOB – Tower of Babel. Long Range Etymologies: Starling database (Version 2020). <<http://www.starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?flags=eygtnnl>>, retrieved on 2022-08-28.
- Turner 1962–1985: *Turner, R. L.* A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan languages. London etc.: Oxford University Press.
- Vaan 2008: *Vaan, M. de.* Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. Leiden: Brill.
- Vyкупěl & Boček (eds.) 2010: *Vyкупěl, B., V. Boček.* Das Problem der sprachlichen Elementarverwandschaft. Travaux linguistiques de Brno 07. München: Lincom.
- Zaicz 2006: *Zaicz, G.* Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

✉ Д-р Корина Лешбер

Институт за лингвистични и межкултурни изследвания – Берлин
Kilstetter Str. 26, D-14167 Berlin

✉ *Dr. Corinna Leschber*

Institute for Linguistic and Cross-Cultural Studies – Berlin
Kilstetter Str. 26, D-14167 Berlin

Публикувано: 30 септември 2022

Published: 30 September 2022